

Сучасная беларуская літаратурная мова

Для студэнтаў устаноў
вышэйшай адукацыі

Сучасная беларуская літаратурная мова

Дапушчана
Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь
у якасці вучэбнага дапаможніка
для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі
па філалагічных спецыяльнасцях

Пад рэдакцыяй Д.В. Дзятко

Мінск
«Вышэйшая школа»
2017

УДК 811.161.3(075.8)
ББК 81.2Бси-923
С91

А ў т а р ы: Дзятко Д.В., Лобань Н.П., Мароз С.С., Міхайлаў П.А., Нямковіч Н.М., Радзіваноўская Н.А., Ржавуцкая М.С., Самахавец В.І., Старасценка Т.Я., Урбан В.В., Чайка Н.У., Шахоўская С.У.

Р э ц е н з е н т ы: кафедра беларускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава” (загадчык кафедры кандыдат філалагічных навук, дацэнт *Г.А. Арцямёнак*); загадчык кафедры сучаснай беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта кандыдат філалагічных навук, дацэнт *З.І. Бадзевіч*

Усе правы на дадзенае выданне абаронены. Узнаўленне ўсёй кнігі ці любой яе часткі не можа быць ажыццёўлена без дазволу выдавецтва.

1.9. Беларуская літаратурная мова на сучасным этапе

У другой палове 1980-х гг. прыметна ўзрасла цікавасць беларусаў да роднай мовы. Грамадская актыўнасць жыхароў краіны па захаванні і развіцці свайго нацыянальнага скарбу была падтрымана на дзяржаўным узроўні. У выніку ў канцы XX – пачатку XXI ст. нацыянальная мова беларускага народа атрымала важную заканадаўчую падтрымку: 26 студзеня 1990 г. быў прыняты *Закон “Аб мовах у Беларускай ССР”*, які зацвердзіў беларускую мову дзяржаўнай мовай краіны. Гэта садзейнічала істотнаму пашырэнню сферы яе ўжывання і актыўнаму развіццю.

Зараз дзяржаўнымі мовамі ў нашай шматнацыянальнай краіне з’яўляюцца беларуская і руская мовы як найбольш пашыраныя і зразумелыя абсалютнай большасці жыхароў. Такі статус іх замацаваны ў артыкуле 17 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь і ў Законе “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь”, зацверджаным Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь № 187-З ад 13 ліпеня 1998 г. Удакладненне артыкула Канстытуцыі і адпаведнага Закона аб дзяржаўнай мове было ажыццёўлена па выніках агульнанацыянальнага рэферэндуму 1995 г.

Сёння беларуская літаратурная мова – высокаразвітая мова, якая здольная паспяхова забяспечваць усе камунікатыўныя, інфармацыйныя і культурныя патрэбы грамадзян Рэспублікі Беларусь. Яна з’яўляецца сімвалам

1.10. Беларуская мова сярод славянскіх моў

Беларуская мова належыць да *славянскай* групы *індаеўрапейскай сям’і* моў.

Славяне як сфарміраваная этнічная супольнасць упершыню былі зафіксаваны ў візантыйскіх пісьмовых крыніцах IV–VI стст. У гэты час яны карысталіся *агульнаславянскай мовай-асновай*, або *праславянскай мовай*, якая складалася з блізкароднасных дыялектаў.

Рассяленне славянскіх плямёнаў у VI–VII стст. істотна паслабіла ўнутраныя сувязі, што і прывяло ў VIII–IX стст. да пераўтварэння дыялектаў у самастойныя славянскія мовы. У гэты час сфарміравалася і *агульнаўсходнеславянская (старажытнаруская, усходнеславянская) мова* як адзіная для ўсходніх славян. Яе адноснае адзінства захоўвалася ў эпоху

Кіеўскай Русі да XIII ст. Ад праславянскай мовы яна часткова захавала фанетычную сістэму, граматычны лад і асноўны лексічны фонд.

У VI–IX стст. у агульнаўсходнеславянскай мове адбыліся пэўныя працэсы, што абумовілі з’яўленне ў ёй шэрага спецыфічных рыс у галіне **фанетыкі**:

- поўнагалоссе: *берегъ, голова*;
- пачатковае [o] на месцы спалучэння [je]: *озеро, олень*;
- шыпячыя [ж] і [ч] на месцы спалучэння гукаў [d], [t], [k] з [j]: *межа, ночь і інш.*

У XI–XIII стст. адбылося так званае падзенне рэдукаваных галосных ь і ъ і фанетычная сістэма ўсходнеславянскіх моў істотна наблізілася да сучаснага выгляду.

У галіне марфалогіі старажытная сістэма скланення назоўнікаў (па асновах) змянілася на новыя тыпы скланення (па родах), што абумовіла змены склонавых канчаткаў назоўнікаў. Дзеяслоў набыў катэгорыю трывання, але страціў такія формы прошлых часоў, як аорыст, імперфект і часткова плюсквамперфект.

Істотна папоўніўся лексічны склад мовы за кошт утварэння новых слоў ад агульнаславянскіх каранёў, змянення семантыкі традыцыйных слоў, а таксама запазычанняў з грэчаскай, скандынаўскіх, фінскіх і цюркскіх моў.

У другой палове XIII ст. Кіеўская Русь падзялілася на асобныя феадальныя княствы, што садзейнічала актывізацыі на беларускіх землях мясцовых гаворак і фарміраванню беларускай народнасці і яе мовы. На гэты перыяд прыпадае таксама фарміраванне рускай і ўкраінскай народнасцей і іх моў. Блізкасць усходнеславянскіх моў, што развіліся з агульнаўсходнеславянскай мовы-асновы, пацвярджаецца агульнасцю іх некаторых **фанетычных** рыс, якія адсутнічаюць у заходне- і паўднёvasлавянскіх мовах:

- паўнагалоссе:
 - бел. *золата, бераг*;
 - рус. *золото, берег*;
 - укр. *золото, берег*;
 - наяўнасць гукаў [ж], [ч] на месцы старажытных спалучэнняў *dj, *tj:
 - бел. *мяжа, свечка*;
 - рус. *межа, свеча*;
 - укр. *межа, свіча*, з *medja, *svetja;
 - замена агульнаславянскага спалучэння [je] у пачатку слова на [o]:
 - бел. *алень, адзін*;
 - рус. *олень, один*;
 - укр. *олень, один*;
- параўн.:
▫ балг. *злато, бряг*;
▫ польск. *złoto, brzeg*;
- параўн.:
▫ балг. *межда, свещ*;
▫ польск. *miedza, świeca*;
- параўн.:
▫ балг. *елен, един*;
▫ польск. *jelen, jeden*.

У галіне **марфалогіі** ўсе ўсходнеславянскія мовы толькі часткова захавалі складаную (аналітычную) форму выражэння прошлага часу (бел. *прый-*

шоў быў), амаль страцілі адрозненні ў тыпах скланення назоўнікаў множнага ліку і інш.

Лексіка ўсходнеславянскіх моў характарызуецца большай колькасцю запазычанняў з іншых моў у параўнанні з заходнеславянскімі і паўднёваславянскімі мовамі, а таксама наяўнасцю агульных слоў, што адсутнічаюць у астатніх славянскіх мовах:

▫ бел. <i>сорак</i> ;	▫ бел. <i>сям'я</i> ;	▫ бел. <i>дзевяноста</i> ;
▫ рус. <i>сорок</i> ;	▫ рус. <i>семья</i> ;	▫ рус. <i>девяносто</i> ;
▫ укр. <i>сорок</i> ;	▫ укр. <i>сім'я</i> ;	▫ укр. <i>дев'яносто</i> і інш.

Тым не менш, кожная з усходнеславянскіх моў мае шэраг сваіх адметных лексічных адзінак, неўласцівых іншым славянскім мовам. Напрыклад, у беларускай мове: *бацька, падлетак, паляўнічы, шпак, певень, сківіца, скроня, чарот, суніца, навальніца, золак, летуценне, пакута* і многія іншыя.

С91 **Сучасная беларуская літаратурная мова : вучэб. дапам.** / Д. В. Дзятко [і інш.] ; пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Вышэйшая школа, 2017. – 588 с. : іл.
ISBN 978-985-06-2024-8.

Вучэбны дапаможнік створаны з улікам сучасных тэндэнцый у беларускай лінгвістыцы. У ім поўна і разнабакова падаецца сістэматызаваны тэарэтычны курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Усе ўключаныя ў дапаможнік тэмы максімальна структураваныя, што дазваляе выкарыстоўваць кнігу і як даведачнае выданне. Важнае месца адводзіцца аналізу моўных адзінак.

Для студэнтаў устаноў вышэйшай адукацыі па філалагічных спецыяльнасцях. Будзе карысны магістрантам, аспірантам, настаўнікам і выкладчыкам.

УДК 811.161.3(075.8)
ББК 81.2Бел-923

Вучэбнае выданне
Дзятко Дзмітрый Васільевіч
Лобань Наталля Пятроўна
Мароз Святлана Сяргеёўна і інш.

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ МОВА

Вучэбны дапаможнік

Рэдактар *Л.М. Макейчык*
Мастацкі рэдактар *В.А. Ярашэвіч*
Тэхнічны рэдактар *Н.А. Лебядзевіч*
Карэктары *Т.К. Хваль, А.І. Галдзянкова*
Камп'ютарная вёрстка *В.А. Самсонавай, А.М. Бабянковай*

Падпісана ў друк 23.08.2017. Фармат 60×90/16. Папера афсетная. Гарнітура «Times New Roman».
Афсетны друк. Ум. друк. арк. 37,0. Ул.-выд. арк. 38,85. Тыраж 500 экз. Заказ 2365.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецтва “Вышэйшая школа”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 1/3 ад 08.07.2013.

Пр. Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.
e-mail: market@vshph.com <http://vshph.com>

Адкрытае акцыянернае таварыства «Друкарня “Перамога”».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка
друкаваных выданняў № 2/38 ад 29.01.2014.

Вул. Таўляя, 11, 222310, Маладзечна.